

การบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ
แนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง
Buddhist Perspective on Management and Environment
of Sangha in Lampang Province

สมจันท์ ศรีปรัชยานนท์*

นพดล อินทรเสนา**

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง ๒) เพื่อศึกษากระบวนการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ปัญหา อุปสรรค และความสำเร็จของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง และ ๓) เพื่อเสนอแนวทางการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง เป็นการวิจัยผสมเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือพระสงฆ์ที่แบ่งเป็นกลุ่มแกนนำที่ทำงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมและการสัมภาษณ์

ผลการศึกษวิจัยพบว่า การบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปางได้อาศัยแนวคิดและทฤษฎีในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจ ๔ คือ การพิจารณาถึงเหตุปัจจัย อาศัยศรัทธาสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นในการกระตุ้นให้ชุมชนได้ตระหนักรู้ในการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งยังมีการสอดแทรกพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การสืบทอดปาป บวชป่า ฯลฯ เพื่อให้ชุมชนได้รู้จักความกตัญญูตวกเวทต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เข้าใจหลักปฏิจจสมุปปาทความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ เพื่อเป็นการดูแล รักษาและป้องกันภัยที่จะเกิดแก่การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งในการบริหารจัดการได้ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการปรึกษาหารือหรือสร้างความสามัคคีในหมู่คณะหรือชุมชนในการจัดกิจกรรมร่วมกันหน่วยงานองค์กรต่างๆ ส่วนพระสงฆ์ได้ใช้หลักพรหมวิหาร ๔ ภาวะผู้นำแก่ชุมชนในการจัดศาสนพิธีกรรมที่สอดคล้องกับชุมชน ให้เข้าใจถึงคุณค่าของธรรมชาติหรือคุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าคุณค่าทางด้านวัตถุ

คำสำคัญ : สิ่งแวดล้อม, ทรัพยากรธรรมชาติ

* สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

** สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

ABSTRACT

The objectives of this research were: 1) To study the concepts and theories of Buddhist Perspective on Environment Management of Sangha in Lampang Province 2) To study the process of Buddhist Perspective on Environment Management as for problems, obstacles and successes of Sangha in Lampang Province and 3) To propose the Buddhist Perspective on Environment Management of Sangha in Lampang Province. The quantitative and qualitative Methods were used. The sampling research is the Buddhist Monks who were leader and work on the conservation of natural resources, the people who were involved in the conservation of resources and the environment, and in-depth interview the key informants.

Findings were as follows: Buddhist Perspective on Environment Management of Sangha in Lampang Province refers to the concepts and theories basing on the Four Noble Truths and the faith in local culture on awareness of resource management and the environment correctly. There were also depictions of Buddhist rituals as the ceremony traditionally destined and ordained forest, etc. Those also depictions of Buddhist rituals as the ceremony traditionally destined and ordained forest, etc. for community to know, gratitude on nature and the environment. the Dependent Origination has related between nature and humans by non-violence, treatment and prevention the management of natural resources and the environment. The management also uses the conditions of welfare to discuss and make a unity on group or the joint activities of various organizations. The Sangha also applied the sublime states of mind to be the spiritual leadership for organizing the Buddhist rituals that emphasizes the natural and mental value than an object.

Keyword: Environment, Natural Resources, Buddhist Perspective on Management Environment, Sangha.

๑. คำนำ

ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้ถูกทำลายไปอย่างน่าเป็นห่วง จนกลายเป็นปัญหาสำคัญที่มนุษย์จะต้องได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงนี้้อย่างหลีกเลี่ยง

ไม่ได้^๑ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถือได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อสิ่งมีชีวิตทุกชนิดในโลก เพราะทุกชีวิตล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติ รวมถึงการสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ให้เกิดเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของแต่ละสังคม^๒ นอกจากนั้นมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต่างก็อาศัยประโยชน์ในการดำรงชีวิตสำหรับพระพุทธศาสนาการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้องสัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้^๓ เพราะพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นองค์กรทางศาสนาก็มีพัฒนาการทั้งด้านความเป็นมาที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังจะพบว่าการแสวงหาโมกขธรรม คือ การหลุดพ้นขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ก็ทรงเริ่มต้นที่การมุ่งตรงสู่ป่าเพื่ออาศัยความสงบจากป่านั้นในการพัฒนาจิต หรือแม้กระทั่งการตรัสรู้ของสมเด็จพระพุทธองค์ก็มีขึ้นภายใต้ต้นไม้ในป่า^๔

อย่างไรก็ตาม สาเหตุสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากตัวมนุษย์ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี การใช้ทรัพยากรอย่างไม่ถูกต้อง ความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรม ระบบเศรษฐกิจแบบเสรี มิติแห่งกระบวนการพัฒนาที่ส่งเสริมค่านิยมการบริโภค ความยากจน ตลอดจนความไม่รู้ของมนุษย์^๕ ยิ่งสถานการณ์ปัจจุบันทางด้านทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยนั้นกำลังอยู่ในขั้นวิกฤต ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากความไม่รู้และความอยากหรือตัณหาของมนุษย์ด้วยการนำเอาต้นไม้มาทำประโยชน์เพื่อสนองความต้องการ (ตัณหา) ของตนในรูปแบบต่างๆ ทำให้พื้นที่หรือจำนวนของป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมาก ซึ่งผลจากการที่ป่าไม้ถูกทำลายนั้นก็ก่อให้เกิดผลกระทบต่อโลกและธรรมชาติมากมาย ทำให้มนุษย์ได้รับความเดือดร้อนและในประเทศไทยสถานการณ์ของพื้นที่ป่าไม้ก็ถูกทำลาย ไม่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ ของโลกมากนัก ซึ่งผลจากการทำลายป่า ก็ทำให้เกิด

^๑ พระมหาจรรยา สุทธิญาณ, **พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

^๒ อนุวัต กระสังข์, “การจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี”, **วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์**, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๘): ๒๔๑-๒๕๔

^๓ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘) หน้า ๒๐.

^๔ ดังปรากฏในข้อความว่า “สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ คุ้งต้นโพธิพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลา” แสดงให้เห็นว่าการตรัสรู้ก็มีขึ้นในป่า ดู วิ.ม.(ไทย)๔/๑/๓.๒, วิ.ม. (ไทย)๔/๑๒-๑๓/๓๓.

^๕ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **เอกสารประกอบการสอนชุดมนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑๑ - ๑๕**, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐๗.

ปัญหาทางสิ่งแวดล้อมมากมาย เช่น เกิดภาวะฝนแล้ง ดินเค็มเสีย เกิดน้ำท่วมอย่างรุนแรง เกิดปรากฏการณ์ดินถล่ม เป็นต้น^๖

จังหวัดลำปางถือได้ว่าเป็นจังหวัดหนึ่งในเขตภาคเหนือตอนบนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรป่าไม้และแร่ธาตุมากมาย จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้าน นายทุน ผู้มีอิทธิพล เข้าไปสัมปทานทำเหมืองแร่เข้าทำลายป่าหรือจับจองที่ดินเพื่อใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์มีจำนวนลดลง ด้วยเหตุดังกล่าว พระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำทางด้านจิตใจของชุมชน เข้าใจถึงความทุกข์และปัญหาอันเกิดจากภัยธรรมชาติและแนวทางการแก้ปัญหาตามหลักอริยสัจ^๗ ได้เข้ามามีบทบาทเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธในการสร้างฝายชะลอน้ำ ปลูกป่า การทำพิธีสืบชะตาป่าและกิจกรรมอื่นๆ อีกมากมาย เพื่อเป็นการบริหารที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมองค์กรหรือความรู้สึกและบรรยากาศในการปฏิบัติงานที่เป็นความคิดดุลพินิจของผู้ปฏิบัติงาน รวมทั้งความนึกคิดทางอารมณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่กระตุ้นให้ตื่นตัวเกิดความพึงพอใจและมีความคล่องตัว สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องและทันกับการเปลี่ยนแปลง^๘ โดยการร่วมกับพ่อค้า ประชาชน องค์กรภาครัฐ และเอกชน ตลอดจนกลุ่มเยาวชน เพื่อปลูกจิตสำนึกให้รักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติจนเป็นผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดผลในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะนำกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปางมา กำหนดเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธ เพื่อให้มนุษย์กับธรรมชาติสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตลอดไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง

๒. เพื่อศึกษากระบวนการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ปัญหา อุปสรรค และความสำเร็จของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง

๓. เพื่อเสนอแนวทางการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง

^๖ กฤษฎา ใจวัฒนากุล, “การพัฒนาการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลขององค์การอิสระด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (กอสส.)”, วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๘): ๑๒๑

^๗ สาโรช บัวศรี, การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์โดยใช้การจัดการเรียนรู้แบบอริยสัจ ๔, http://202.143.165.163/ebook_think/chapter/chap2_3.pdf (สืบค้นเมื่อ วันจันทร์ ที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๕๘).

^๘ Richard Tanner Pascale and Anthony G. Althos, *The Art of Japanese Management*, (New York: Simon & Shuster, 1981), p. 19.

๓. ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๓.๑ ขอบเขตของเนื้อหา เป็นการศึกษาศาสนาวิธีทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ครอบคลุมเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธ ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แผนงาน/แนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงพุทธ สำนวนภาคสนาม บริเวณพื้นที่ทำการวิจัย การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อกำหนดแผน/โครงการ/กิจกรรม สรุปข้อมูลจากการศึกษา

๓.๒ ขอบเขตของประชากร คือ พระสังฆาธิการที่เป็นกลุ่มแกนนำ พระสังฆาธิการที่ทำงานด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และประชาชนผู้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

๓.๓ ขอบเขตของพื้นที่ ได้คัดเลือกพื้นที่ในการวิจัยออกเป็น ๒ พื้นที่ ๑. วัดพระพุทธบาทสี่รอย (พระบาทห้วยหลอด) ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ในการดำเนินการปลูกป่า พิธีสืบชะตาป่า พิธีบวชป่าและสาธิตการทำแนวการป้องกันไฟป่า และ ๒. บ้านสาแพะ ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง โดยพระสงฆ์และชุมชนร่วมกันสร้างฝายชะลอน้ำ เพื่อใช้ในพื้นที่ของตนเอง เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ^๔

๔. เครื่องมือและวิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยแบบผสมผสานที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับการศึกษา โดยคณะผู้วิจัยใช้เครื่องมือที่หลากหลายซึ่งเหมาะสมตามแต่ละขั้นตอนของการวิจัย ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์เอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ การมีส่วนร่วม และประชุมกลุ่มย่อย โดยใช้การประเมินตามกระบวนการของ CIPP Model ในขั้นตอนการประเมินผลการดำเนินงานตามแนวทางการพัฒนาศักยภาพของการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง

๕. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ กระบวนการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

^๔ เทศบาลตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง[ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.bansa.go.th/aboutus.php> (๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๘).

ปัญหา อุปสรรค และความสำเร็จ รวมถึงเสนอแนวทางการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง

จากการวิจัยพบว่า การบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปางได้อาศัยแนวคิดและทฤษฎีในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามหลักอริยสัจ ๔ คือ การพิจารณาถึงเหตุปัจจัยที่มีผลต่อกัน อาศัยศรัทธาทางพระพุทธศาสนาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นในการกระตุ้นให้ชุมชนได้ตระหนักรู้ ตระหนักขอบในการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง อีกทั้งยังมีการสอดแทรกพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การสืบทอดปาฐะบวชปา ฯลฯ กระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรในการปลูกป่านั้น เพื่อให้ชุมชนได้รู้จักความกตัญญูตวกเวที่ต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เข้าใจหลักปฏิจาสมุปบาทความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ โดยการไม่เบียดเบียนธรรมชาติ เพื่อเป็นการดูแล รักษาและป้องกันภัยที่จะเกิดแก่การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประสพสุข พันธูประยูร ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของไทย” ซึ่งผลการวิจัยก็มีลักษณะเดียวกัน คือ พระสงฆ์ได้ทำกิจกรรม เช่น การปลูกป่า การสร้างฝายชะลอน้ำ การทำแนวป้องกันไฟป่า ซึ่งในการบริหารจัดการได้ใช้หลักอภิรหานิยธรรมในการปรึกษาหารือสร้างความสามัคคีในหมู่คณะหรือชุมชนในการจัดกิจกรรมร่วมกัน หน่วยงานองค์กรต่างๆ ส่วนพระสงฆ์ได้ใช้หลักพรหมวิหาร ๔ อริยสัจ ๔ สังคัตถุ ๔^{๑๐} และภาวะผู้นำทางใจแก่ชุมชนในการจัดศาสนพิธีกรรมที่สอดคล้องกับชุมชน เป็นการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้ชุมชนได้เข้าใจถึงคุณค่าของธรรมชาติ มุ่งเน้นถึงคุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าคุณค่าทางด้านวัตถุ

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อพุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง เพื่อพัฒนาชุมชนและสร้างจิตสำนึกในความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ชุมชน และสิ่งแวดล้อมกลับคืนสู่ท้องถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่ามีปัจจัยอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. ปัจจัยภายใน คือ ปัจจัยที่มีผลโดยตรงต่อการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น ชุมชนและองค์กรปกครองท้องถิ่น เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน งบประมาณที่คอยอุปถัมภ์เกื้อกูลการจัดหาอุปกรณ์ในการบริหารจัดการ ความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ๒. ปัจจัยภายนอก คือ ปัจจัยทางโครงสร้างทางสังคม ทำให้วิถีชีวิตชุมชนผันแปรไปตามสภาพเศรษฐกิจที่มุ่งพัฒนาทางวัตถุ การแสวงหาผลประโยชน์จากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเพื่อนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราหรือการบุกรุกทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้เป็นสิ่งปลูกสร้าง เช่น อาคาร บ้านเรือน ซึ่งโครงสร้างระบบเศรษฐกิจได้สร้างความขัดแย้งและส่งผลกระทบต่อบุคคล ชุมชน และสิ่งแวดล้อม

^{๑๐} ประสพสุข พันธูประยูร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยสังคม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖).

แม้บทบาทภิกษุสงฆ์ในการเป็นภาวะผู้นำและปฏิบัติศาสนกิจตนเองได้สมบูรณ์ ในการกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตของชุมชนเริ่มดีขึ้น เพื่อให้รู้จักใส่ใจต่อตนเอง ชุมชน และธรรมชาติให้เกิดปฏิสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน แต่ยังมีปัจจัยบางประการที่อาจจะผลต่อความสำเร็จและล้มเหลวของการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ จากการวิจัยพบว่า เงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติงาน คือ ความเข้าใจในคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสร้างภาวะผู้นำชุมชนเพื่อเกิดความสามัคคี การมีส่วนร่วมระหว่างพระสงฆ์ ชุมชนและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังส่งผลทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้ชุมชนได้เข้าใจและมีความรู้เกี่ยวกับการเกษตรยั่งยืน คือ ปุ๋ยชีวภาพจากซากพืชซากสัตว์ สภาพสังคมต่อการดำรงชีวิตกับธรรมชาติ การสร้างอุดมการณ์ในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นเกิดการบูรณาการทั้งความรู้สมัยใหม่และภูมิปัญญา ความต่อเนื่องในการปฏิบัติหน้าที่ ขาดการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องและขาดงบประมาณในการบริหารจัดการทรัพยากร เงื่อนไขดังกล่าวได้ส่งผลต่อการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง เพราะฉะนั้นการพัฒนาชุมชนต้องขจัดจุดที่เป็นอุปสรรคขัดต่อการปฏิบัติงาน และเร่งส่งเสริมจุดเด่นให้มีศักยภาพเพิ่มมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นการพัฒนาการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติให้ยั่งยืนแก่ชุมชน และเป็นต้นแบบแก่ชุมชนอื่นในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

๖. อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง” ผู้วิจัยสรุปประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

บทบาทในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง ภาพรวมความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมีค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = ๓.๙๘$) อยู่ในระดับปฏิบัติมาก เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละด้านพบว่าอยู่ในระดับที่ปฏิบัติมากทุกด้าน พิจารณาในแต่ละด้านพอสรุปได้ดังนี้

๑. การให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

ผลการวิจัยพบว่า ระดับการให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ โดยรวมอยู่ในระดับปฏิบัติมาก ($\bar{X} = ๓.๙๑$) เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อพบว่า การให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ปฏิบัติมากที่สุด ได้แก่ ทานฝึกให้ประชาชนได้ลงมือปฏิบัติการอนุรักษ์ฯ ในพื้นที่จริง เช่น การปลูกป่า การบวชป่า เพื่อเป็นการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รองลงมา ได้แก่ พระสงฆ์ได้แสดงพระธรรมเทศนาพูดคุยให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์แก่ประชาชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน รองลงมา ได้แก่ พระสงฆ์ได้จัดให้มีการอบรมด้านการอนุรักษ์แก่ประชาชน โดยการขอความอนุเคราะห์จากหน่วยงานที่

เกี่ยวข้อง เช่น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง บริษัท SCG ฯลฯ เพื่อเป็นวิทยากร และปฏิบัติงานร่วมกันในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ระดับสุดท้าย ได้แก่ พระสงฆ์ได้ใช้สื่อแผ่นพับ/ป้าย/เอกสาร ในการให้ความรู้การอนุรักษ์ฯ เป็นการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงการบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง

๒. การดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผลการวิจัยพบว่า ระดับการดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยรวมอยู่ในระดับปฏิบัติมาก ($\bar{X} = 4.09$) เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อพบว่า การดำเนินกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปฏิบัติมากที่สุด ได้แก่ มีการดำเนินกิจกรรมปลูกป่า/สืบชะตา/บวชป่า โดยอิงอาศัยความเชื่อของคนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รองลงมาได้แก่ มีการดำเนินกิจกรรมสร้างฝายชะลอน้ำ พระสงฆ์เองในฐานะเป็นผู้นำชุมชน ได้ทำการประสานงานกับหน่วยงานในการทำงานเพื่อชุมชน เพื่อกักเก็บน้ำไว้อุปโภคและบริโภคภายในชุมชน เช่น การเกษตรและปศุสัตว์ ฯลฯ รองลงมา ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมทำแนวป้องกันไฟป่า เพื่อเป็นการป้องกันไฟป่าในช่วงฤดูร้อน โดยการฝึกให้ชุมชนและแกนนำได้รู้วิธีในการป้องกันไฟป่าและวิธีการดับไฟป่าได้อย่างถูกวิธีในระดับสุดท้าย ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมจัดทำเวรยามป้องกันรักษาป่า เพื่อป้องกันมิให้เกิดการบุกรุกป่าไม้และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติของชุมชน

๓. การประสานงานบุคคล/องค์กรภายนอกเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ผลการวิจัยพบว่า ระดับการประสานงานบุคคล/องค์กรภายนอกเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยรวมอยู่ในระดับปฏิบัติมาก ($\bar{X} = 3.94$) เมื่อพิจารณารายละเอียดแต่ละข้อพบว่า การประสานงานบุคคล/องค์กรภายนอกเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปฏิบัติมากที่สุด ได้แก่ การติดต่อประสานงานกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมในการอนุรักษ์ฯ เพื่อได้อบรมและศึกษาแนวทางในการทำงานเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างถูกต้อง รองลงมา ได้แก่ มีการติดต่อประสานงานองค์กรเอกชนเข้าร่วมในการอนุรักษ์ฯ เพื่อขอทุนสนับสนุนและกำลังคนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การทำฝายชะลอน้ำ การขอความอนุเคราะห์วิทยากรในการบรรยายวิธีการป้องกันไฟป่า ฯลฯ รองลงมา ได้แก่ การประเมินผลมีความโปร่งใส ยุติธรรม โดยการให้ข้อมูลที่ถูกต้องเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการทำงานในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รองลงมา ได้แก่ การติดต่อประสานงานผู้นำชุมชนเข้าร่วมในการอนุรักษ์ฯ เพื่อให้เป็นขวัญและกำลังใจต่อชาวบ้านในการทำงานเพื่อชุมชน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และบุคคลที่สำคัญในชุมชน ระดับสุดท้าย ได้แก่ การติดต่อประสานงานนักการเมืองเข้าร่วมในการอนุรักษ์ฯ โดยการขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานปกครองท้องถิ่นหรือนักการเมืองระดับจังหวัด ให้เล็งเห็นถึงการ

ทำงานเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

ปัญหาอุปสรรค วิธีการแก้ไขและข้อเสนอแนะในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ มีดังนี้

ปัญหา อุปสรรค

๑. ชุมชนไม่ตระหนักคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน
๒. คนในชุมชนเห็นแก่ปากท้องและเข้าไปรุกป่าไม้
๓. การนำทรัพยากรธรรมชาติส่งขายให้แก่กลุ่มนายทุน
๔. ชุมชนขาดความรักและหวงแหนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๕. ขาดแคลนงบประมาณในการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๖. ขาดกฎกติกาในสังคม ในการทำงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๗. ขาดเจ้าหน้าที่ในการดูแลพื้นที่ป่าไม้อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติ

แนวทางการแก้ไขปัญหาและอุปสรรค

๑. ให้คำแนะนำ อบรบ แก่ชุมชนให้ตระหนักถึงคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. สร้างความเข้าใจแก่ชุมชนถึงคุณค่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่นเดียวกับรายงานการวิจัยของ ญัฐวรธรณ์ สุนทรวริทธิโชติ เรื่อง “การศึกษาสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตตำบลสามบัณฑิต : กรณีศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน” ที่ใช้วิธีการพัฒนา บำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้อยู่หมัดหรือปุ๋ยชีวภาพในการเพาะปลูก^{๑๑}

๓. ส่งเสริมการหารายได้จากอาชีพเสริม เช่น พัฒนาฝีมือ พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

๔. สร้างความเข้าใจเพื่อให้เห็นถึงผลกระทบจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๕. ใช้คนในชุมชนและหาพันธุ์ไม้ที่เกิดเองธรรมชาติมาปลูกขยายให้กว้างขึ้นหรือการนำทรัพยากรที่ไม่ได้ใช้หรือล้มตายมาปรับให้เหมาะสมกับการอนุรักษ์ เช่น เศษหิน เศษไม้ ฯลฯ

๖. ประชาสัมพันธ์ เชิญชวนให้ชุมชนช่วยกันดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๗. เจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรเข้าไปสร้างความเข้าใจกับชุมชน และดูแลพื้นที่ป่าไม้

ข้อเสนอแนะ

^{๑๑} ญัฐวรธรณ์ สุนทรวริทธิโชติ, “การศึกษาสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตตำบลสามบัณฑิต : กรณีศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน”, รายงานการวิจัย, (กองทุนวิจัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๖).

๑. ช่วยกันประชาสัมพันธ์เรื่องการอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๒. ใช้สื่อเป็นตัวแทนให้คนได้รับรู้และช่วยกันอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๓. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้ามาทำงานร่วมกับประชาชน
๔. ปลุกฝังค่านิยมใหม่ เพื่อให้ชุมชนเกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๕. ชุมชนควรสร้างกฎกติกาให้มีการจัดเวรยามในการดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อป้องกันมิให้เกิดการลักลอบเข้ามาทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปาง” โดยการสัมภาษณ์ท่านพระครูสันติพนารักษ์ (บรรลา อุตตสนฺโต)^{๑๒} จากการสัมภาษณ์ท่านได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับศาสนกิจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดังนี้

กระบวนการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

๑. การให้ความรู้ด้านการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

วิธีการ

๑. เรียนรู้จากโครงการหรือกิจกรรมที่ดำเนินการไปแล้ว
๒. ความเชื่อชาวบ้านยังเชื่อเรื่องผีสงเทวดาที่คอยดูแลรักษาป่าไม้
๓. เปรียบเทียบสภาพความเป็นอยู่ในอดีตกับปัจจุบัน เพื่อเป็นเครื่องกระตุ้นให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔. สอดแทรกกิจกรรมทางด้านพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น บวชป่า สืบชะตาป่า ฯลฯ

๒. การปลูกป่า

วิธีการ

๑. หาพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม
๒. ใช้พันธุ์ไม้ในพื้นที่ที่ทนต่อสภาพของดิน น้ำและอากาศของบริเวณนั้นๆ
๓. จัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับฤดูกาล

๔. ประชาสัมพันธ์ เชิญชวนชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานทั้งภายในและภายนอกมาร่วมทำงาน

๓. การทำพิธีสืบชะตาป่า

วิธีการ

^{๑๒} สัมภาษณ์พระครูสันติพนารักษ์, เจ้าอาวาสวัดพระบาทสร้อย (ห้วยลุด), ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๘.

๑. จัดกิจกรรมเป็นรูปแบบงานประจำปี โดยใช้ความเชื่อตามวิถีชีวิตดั้งเดิมผสมผสานกับแนวคิดด้านอนุรักษ์

๒. เป็นโอกาสที่พระสงฆ์จะได้นำศรัทธาในชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ ติดตามผลสำเร็จของการดำเนินงานที่ผ่านมา

๓. ดำเนินงานในลักษณะบูรณาการให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วม และได้ประโยชน์ร่วมกันทุกฝ่าย

๔. การทำแนวป้องกันไฟป่า

วิธีการ

๑. เน้นใช้วัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น

๒. บริเวณที่เป็นแนวป้องกันไฟป่าจะต้องกวาดให้โล่ง ไม่ให้เป็นเชื้อเพลิง ลดความรุนแรงของไฟป่า

๕. การดูแล รักษาและป้องกันป่า

วิธีการ

๑. ปลุกฝังจิตสำนึกให้กับคนรุ่นใหม่ในด้านการดูแลรักษาและป้องกันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๒. นำผลสำเร็จของงานหรือกิจกรรมที่ดำเนินงานแล้ว ยกเป็นตัวอย่างหรือเป็นต้นแบบ

๓. งานหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นแล้ว จะต้องเฝ้าระวัง ดูแล ติดตาม

๔. พระสงฆ์เริ่มดำเนินงานด้านการอนุรักษ์อย่างเต็มที่ จึงเป็นแรงจูงใจสามารถขับเคลื่อนกิจกรรมไปพร้อมกับศรัทธาชาวบ้านและหน่วยงานภายนอก

๖. สร้างฝายชะลอน้ำ

วิธีการ

๑. หาทำเลที่เหมาะสมในการสร้างฝายบนพื้นที่สูงที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

๒. ใช้วัสดุธรรมชาติเป็นส่วนมาก เช่น ไม้ไผ่ กระสอบดินทราย หิน เพื่อขวางทางน้ำ กักน้ำ

๓. ดำเนินงานในลักษณะการมีส่วนร่วมระหว่างพระสงฆ์ (วัด....) กับชุมชน กับองค์กร

๔. นำความรู้ วิธีการ การทำฝาย มาถ่ายทอดอย่างเป็นรูปธรรม

๗. การประสานกับหน่วยงานภายนอก

วิธีการ

๑. ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้ดำเนินการประสานงาน

๒. การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมด้านอนุรักษ์ฯ มีผลงานปรากฏเป็นรูปธรรมและมีความต่อเนื่อง

๓. วิธีดำเนินการแบบมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย

ปัญหา อุปสรรค

๑. การให้ความรู้ด้านการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

๑. งานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องใช้ระยะเวลาในการทำงานอีกยาวนาน

๒. เกิดความขัดแย้งกับชาวบ้านบางกลุ่มหรือกลุ่มผลประโยชน์

๒. การปลูกป่า

๑. ไฟป่าทำลายต้นไม้และสภาพหน้าดิน

๒. งบประมาณน้อย

๓. กำลังคนในการร่วมงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๔. การอยู่รอดของต้นไม้

๓. การทำพิธีสืบชะตาป่า

๑. ชาวบ้าน บางกลุ่ม เริ่มจะหายไปจากพิธีสืบชะตาป่า

๒. ต้นไม้ที่บวชแล้วมีความสมบูรณ์ สวย หายาก ผู้มาร่วมงานบางคนขอเอาออกไปจากป่า เป็นสมบัติส่วนตัว

การทำแนวป้องกันไฟป่า

๑. บางครั้งไฟป่ามีความรุนแรงมาก เกินกำลังควบคุม

๒. พื้นที่ป่ามีบริเวณกว้าง หากไฟป่าเกิดขึ้นตามพื้นที่ภูเขา การเข้าไปควบคุมมิให้ลุกลามก็จะต้องระวางอันตรายและอุบัติเหตุที่อาจเกิดขึ้นกับผู้ปฏิบัติหน้าที่

๓. ไฟป่าเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

การดูแล รักษาและป้องกันป่า

๑. กลุ่มมีหลากหลายเพศและวัย

๒. ขาดบุคลากรหรือกลุ่มอาสาสมัครสืบทอดเจตนารมณ์

๖. สร้างฝายชะลอน้ำ

๑. ความไม่แข็งแรงของฝายชะลอน้ำ เพราะทำจากวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ท่อน ไม้ไผ่ ฯลฯ

๒. ฤดูแล้งมีฝนตกน้อย ฝายที่ทำเตรียมไว้อาจไม่ได้ใช้ให้เกิดความคุ้มค่า

๗. การประสานกับหน่วยงานภายนอก

การประสานงานกับหน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่มีปัญหา อุปสรรค เพราะทุกฝ่ายต่างตระหนักดีถึงความสำคัญของการร่วมมือกันอนุรักษ์ รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับรายงานการวิจัยของ ชัยยศ อิ่มสุวรรณ์ เรื่อง “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” ที่มีรูปแบบที่อิงอาศัยทั้งชุมชนและสถาบัน หน่วยงานภายนอกในการแก้ไขปัญหา โดยร่วมกันจัดโครงการที่มีเป้าหมายเพื่อจะสร้างการมีส่วนร่วมการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และ

ศักยภาพของสมาชิกเพื่อให้แก้ปัญหาของชุมชนได้เอง^{๑๓} ในการทำงานของพระสงฆ์ในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธของพระสงฆ์ในจังหวัดลำปางเช่นเดียวกัน

๗. ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑.๑ ส่งเสริมการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องของชุมชนและธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีงามระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

๑.๒ ส่งเสริมการพัฒนาความรู้ของพระสงฆ์ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๑.๓ ส่งเสริมให้มีการทำงานร่วมกับองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนมากยิ่งขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณกับผู้นำทางด้านปกครองได้ทำงานได้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

๑.๔ ส่งเสริมให้มีกลุ่มพระสงฆ์ เพื่อสร้างเครือข่ายในการทำงานเพื่อการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธ

๒. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

๒.๑ ควรประสานกับหน่วยงาน องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนให้มีส่วนร่วมในการการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

๒.๒ ควรมีการจัดทำแผนส่งเสริมให้มีการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง ชัดเจน และสรรหางบประมาณในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ รวมถึงการติดตามผลและประเมินผล เพื่อประเมินความก้าวหน้าในการทำงาน

๒.๓ ควรมีการทำงานร่วมกับองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนมากยิ่งขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณกับผู้นำทางด้านปกครองได้ทำงานได้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น และการขอความอนุเคราะห์กับหน่วยงานในการทำงานเพื่อการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

๒.๔ ควรมีแรงกระตุ้นในการทำงานด้านการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ

๒.๕ ควรมีการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ทำงานด้านการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติในจังหวัดเดียวกันหรือจังหวัดรอบนอก

๒.๖ ควรประสานงานร่วมกับหน่วยราชการหรือเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบโดยตรง เพื่อให้สามารถดำเนินการส่งเสริมการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๑๓} ชัยยศ อิมสุวรรณ์, “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต ครุศาสตร์ (พัฒนศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

๒.๗ ควรมีการส่งเสริมเชิงปฏิบัติการแก่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง และให้ครอบคลุมทุกพื้นที่

๓. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๓.๑ ควรมีการศึกษาวิจัยที่มีการนำหลักธรรมเพื่อมาใช้ในการสร้างจิตสำนึกในการหวงแหนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

๓.๒ ควรมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธกับการสร้างสุขภาวะแก่บุคคล ชุมชนและประเทศ

๓.๓ ควรมีการศึกษาวเคราะห์เปรียบเทียบปัจจัยในแต่ละพื้นที่ที่มีการทำงานด้านการบริหารจัดการเชิงพุทธศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติแนวพุทธ เพื่อให้เห็นความแตกต่างทางด้านปัจจัย เงื่อนไข และรูปแบบในการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ:

พระมหาจรรยา สุทธิญาณ. พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญการพิมพ์, ๒๕๓๖.

พระเมธีธรรมภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารประกอบการสอนชุดมนุษย์กับสังคม หน่วยที่ ๑๑ - ๑๕. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

(๒) วารสาร:

กฤษฎา ให้วฒนานุกูล. “การพัฒนาการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลขององค์การอิสระด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (กอสส.)”. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม ๒๕๕๘.

อนุวัต กระสังข์. “การจัดการสิ่งแวดล้อมของวัดตามหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธบูรณาการของคณะสงฆ์จังหวัดสระบุรี”. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๘.

(๓) วิทยานิพนธ์/รายงานวิจัย:

ชัยยศ อิมสุวรรณ์. “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต ครุศาสตร์ (พัฒนศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ณัฐวรรณ สุนทรวริทธิโชติ. “การศึกษาสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตตำบลสามบัณฑิต : กรณีศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน”. รายงานการวิจัย.กองทุนวิจัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๖.

ประสพสุข พันธุ์ประยูร. “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย”. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยสังคม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์/เว็บไซต์:

เทศบาลตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.bansa.go.th/aboutus.php> (๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๘)

สาโรช บัวศรี. การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์โดยใช้การจัดการเรียนรู้แบบอริยสัจ ๔. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.watphongamschool.ac.th/school/download.php> (๑ ธ.ค. ๒๕๕๗)

(๕) สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์พระครูสันติพนารักษ์, อายุ ๕๑ ปี, ๓๐ พรรษา, เจ้าอาวาสวัดพระบาทสี่ร้อย (ห้วยลูต), ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง สัมภาษณ์. ๒๖ มิถุนายน ๒๕๕๘.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books:

Richard Tanner Pascale and Anthony G. Althos. *The Art of Japanese Management*. New York: Simon & Shuster, 1981.

